

2 YURDUMYZYN SYÝASY, YKDYSADY WE MEDENI DURMUŞY

12 YLMY MAKALALAR

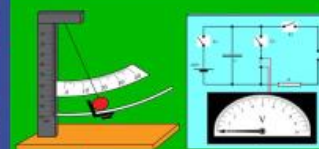
66 MEKDEBE ÇENLI TERBIÝE

72 UMUMYBILIM BERYÁN MEKDEP

79 ÝOKARY BILIM

Arzuw Setdarowa

TÜRKMEN WE PARS DILLERİNDE KÖPLÜK SANYŇ MORFOLOGIK
ÝOL ARKALY AŇLADYLYŞY

Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe, ýurdumyzda ýaşlaryň döwrebap bilim almagy üçin mümkinçilik döretmek maksady bilen, türkmen dili bilen bir hatarda, daşary ýurt dilleriniň öwredilmegine uly üns berilýär. Dilleri öwrenmek meselesine giň mazmunda çemeleşilmegi ýaş neslimize ylmyň islendik ugrunda bilimlerini ýokarlandyrmaga, dünýä täzelikleri bilen içgin tanyşmaga mümkinçilik berýär.

Türkmen we pars dillerinde atlar birlik hem-de köplük sanda gelip bilerler. Türkmen dilinde birlik we köplük düşüňjeleriniň aňladylyşy san kategoriýasyna degişlidir. Morfologik usulda zatlaryň sany köplük aňladýan “-lar, -ler” goşulmasynyň goşulmagy arkaly ýasalýar. Umumy köplük aňladýan bu gadymy goşulma asyl, ýasama, goşma, tirkeş atlarda hem birmeňzeş, gönüden-göni düýp sözleriň yzyna beýleki goşulmalardan öňürti goşulýar [2]. Meselem: *işçi – işçiler, täzelik – täzelikler*. Köplük san goşulmasy alynma atlara-da, ýokarda görkezilişi ýaly, meňzeş goşulýar. Meselem: *televizor – telewizorlar, awtoulag – awtoulaglar*.

Pars dilinde atlaryň köplük sany birnäçe goşulmalar arkaly aňladylyar. Mundan başga-da, arap dilinden geçen käbir atlaryň köplük sany düýp sözünň üýtgedilmegi bilen ýasalýar. Köplük san goşulmaları gelip çykyşy boýunça iki topara bölünýär.

Pars dilinde atlaryň birlik sanyna *مفرد – mofrād*, köplük sanyna *جمع – jām* diýlip, köplük san goşulmasyna *ان – an* we *ها – ha* goşulmaları girýär. Sözde basym köplük san goşulmalarına düşýär. Käbir sözlerde iki goşulmany hem ulanmak bolýar. Bu goşulmalar, esasan, kadalara görä ulanylýar.

Atlar sözlüklerde berlende, birlik sanda getirilýär. Meselem: *رنگین کمان – rānginkāman* [bähar] *بهار* [bähar] we ş. m.

ها – ha goşulmasy janly we jansyz zatlaryň atlaryny aňladýan sözlere goşulýan köplük san goşulmasy hökmünde giňden ulanylýar [1]. Meselem: *کتاب – ketāb*, *کتابلار – ketāplar* [ketabha]. *من کتاب های زیبای فارسی را دوست دارم* (Mān ketābhaýe zāban-e fārsi ra dust darām) sözlemi “Men pars dili kitaplaryny gowy görýärin” diýlip terjime edilýär we türkmen diline terjime edilende

kitap sözüne “-lar” goşulmasy goşulyp, köplük aňladylyar.

Pars dilinde *ها – ha* goşulmasy söze goşulyp hem, goşulman hem ýazylyp biler, ýöne sözünň soňunda *ه (haýe hāwāz)* harpy gelip, “e” çekimli sesini berýän bolsa, *ها – ha* goşulmasy aýratyn ýazylyar [1]. Meselem: *پنجیره – pānjere*, *پنجیره‌لر – ha* [pānjereha]. *پنجره های این خانه کوچکتر است* (Pānjereha-ýe in xane kuçektär äst) – *Bu öýüň penjireleri kiçiräk (dir)*. Ýa-da:

Çaga – بچه – [bāççe], *çagalar – ها – [bāçcheha]* *ها از بیرون آمده اند* (Bāçcheha äz birun amādand) – *Çagalar daşardan geldiler*.

ان – an köplük san goşulmasy ähli atlardan köplük san şekilini ýasap bilmeýär. Bu goşulma, esasan, adam bilen baglanyşykly ulanylýan atlara goşulyp, köplük aňladyar. Meselem: *تالشچیان – talyplar*, *دانشجویان سل – [daneşjuýān]* *انها دانشجویان سل* (Anha daneşjuýān-e sal sewwom-e daneşkede hästānd) – *Olar institutyň üçünji ýyl talyplary*.

Kāhalatda adamyň jübüt agzalaryny aňladýan sözlere goşulyp, köplük san şekilini hem ýasayar.

Meselem: *چشم – çāšm*, *گözler – چشمان – [çāšman]*. *چشمان تو زیبا است* (Çāšman-e to ziba äst) – *Seniň gözleriň owadan*. Ýöne beden agzalarynyň *سر (sār) – kelle* we *گردن (gārdān) – boýun* sözlerine *ان – an* we *ها – ha* köplük san goşulmaları goşulanda, hersi başga manylarda ulanylýar [5]. Meselem: *ساران – sārān – ýolbaşçylar*, *سر ها – sārha – kelleler*. *همه ساران جمع باشند* (Hämme-ýe sārān jām başānd) – *Ähli ýolbaşçylar ýygnaandy*.

Soňy *ا – a*, *او – u* çekimli sesleri bilen gutaran atlara *ان – an* goşulmasy goşulanda, bir “y” sesi artyrylyar we ýazuwda *ی “ya”* harpy bilen berilýär [1]. Mysal üçin: *آقا – āga*, *آقایان – āgāyān*.

Ylmy çeşmelerde berlişine görä, arap köplük san goşulmalarynyň birnäçesi pars diline geçipdir. Bu goşulmalar, köplenç, diňe arap dilinden geçen sözlere goşulýar. *این – in* köplük san goşulmasynyň kömegi bilen pars diline aralaşan, adamyň kärini aňladýan birnäçe arap sözlerini köplük sana öwürmek bolýar [6]. Meselem: *معلم – mo’ällem*, [mo’ällem],

mugallymlar – معلمين – [mo'ällemin], *inžener* – مهندس – [mohändes], *inženerler* – مهندسين [mohändesin]. همه معلمين دانا هاستند (Häme-ýe moällemin dana hästend) – *Hemme mugallymlar danadyr*.

at köplük san goşulmasy. Arap dilinden gelip çykan bu goşulma käbir pars sözlerinde ulanylýar [3]. Meselem: *oba* – ده [deh], *obalar* – دهات [dehat] چندين دهات پامبه و گندم کاشتند (Çändin dehat pämbe wä gāndom kaštānd) – *Obalaryň birnäçesi pagta we bugday ekdiler*.

at köplük san goşulmasy. Bu goşulma *at* goşulmasy bilen birmeňzeşdir we ol soňunda “e” ýa-da “i” harplary bolan käbir sözlerde ulanylýar [5]. Meselem: *gök ot* – عیزي [säbzi], *gök önümler* – همه سبزیجات برای سلامتی انسان مفید. [säbzijjat] سبزیجات هستند (Häme-ýe säbzijät bäräýe salāmāti-ýe ensan mofid hästānd) – *Gök önümleriň ählisi adam saglygyna peýdaly*.

Şeýle hem *un* köplük san goşulmasy arap sözleriniň yzyndan goşulýar [3]. Bu goşulma “e” çekimli sesine gutaran sözler goşulanda, söz bilen goşulmasynyň arasynda bir “g” harpy artdyrylýar. Meselem: *hepde* – هفته [häfte], *hepdelik* – هفتگی [häftegi].

Kähalatlarda sözdäki çekimliniň başga bir çekimli ses bilen çalşyrylyp, sözüň aslynyň üýtgedilmedik

Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk instituty

EDEBIÝAT

1. Atanyýazowa B., Myradow O. Pars diliniň amaly kursy – Aşgabat: “Ylym”, 2018.
2. Azymow P., Sopyýew G., Çöňňäýew Ý., Weýisow B., Ziyäýew N. Türkmen dili. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
3. Рубинчик Ю.А. Современный персидский

ýoly bilen ýasalan köplük sana döwür köplük san diýilýär we pars dilinde جمع مکسر (jäm-e mokässär) diýlip at berilýär. Meselem: serişde – وسیله [wäsiyle], serişdeler – وسائل [wäsayel]. Sözlemde getirilende: اشعار محتومقلای را از حفظ می گفت. (Äşar-e Mahtumgoli ra äz hefz migoft) – *Magtymgulynyň goşgularyny ýatdan aýdardy* (Ata arzuwyny amala aşyran Agtyk. – Aşgabat, 2009. 37 s.). Bu hili sözler döwür köplük san goşulmasyna mysal bolup biler.

Yerine ýetirilen derňewiň has anyk bolmagy üçin atlaryň köplük san goşulmasynyň türkmen we pars dillerinde berlişi seljerildi. Umuman, türkmen dilinde köplük aňladýan “-lar, -ler” goşulmalary pars dilinde *ha* – ها, *in* – ان, *an* – ون, *un* – ات, *at* – جلت, *jat* – جالت goşulmalar arkaly aňladylýar. Pars dilinde köplük san goşulmasynyň yerine ýetirýän hyzmaty onuň bu dilde köplük sanyň aňladylyşynda möhüm orny eýeleýär. Şeýlelikde, makalada köplük san aňladýan goşulmalaryň pars we türkmen dillerinde berlişiniň morfologik deňeşdirmä derňewi pars dili mugallymlaryna talyplaryň sözleşiş dilini we ýazuw işlerini kämilleşdirmäge ýardam berer diýip hasap edýäris.

Ýokardaky sözleriň we sözlemleriň türkmen we pars dillerindäki morfologik derňewi mugallymlara türkmen, pars dillerini deňeşdirip öwretmekde usuly gollanma bolup biler.

Kabul edilen wagty
2022-nji ýylyň 6-njy maýy

язык. – Москва: Издательство восточной литературы, 1960.

4. Овчинникова И. К. Учебник персидского языка. – Москва, 2002.

5. دکتر جهانشاهی. دستور زبان فارسی برای سال ۱۳۴۲. دوم و سوم دبیرستانها. تهران

A. SETDAROVA MORPHOLOGICAL FORMS OF EXPRESSING PLURALITY IN THE TURKMEN AND PERSIAN LANGUAGES

The formation of plurality in the Turkmen and Persian languages is compared in this article. The materials of both Turkmen and Persian languages are used to prove the theoretical issues of this article. Author gives Persian plural forms –ha, –in, –an, –un, –at, –jat and describes Turkmen –lar, –ler endings as their equivalents.

A. СЕТДАРОВА МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА В ТУРКМЕНСКОМ И ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье сопоставляются способы образования формы множественного числа в туркменском и персидском языках. Для иллюстрации теоретических положений научной статьи привлекается фактический материал из туркменского и персидского языков. Автор констатирует наличие в персидском языке морфем –ха, –ан, –ин, –ун, –ат, –джать, выражающих значение множественного числа и описывает эквивалентные к ним окончания туркменского языка –лар, –лер.